

ƏSRI MƏZARLIĞINDA GÖRÜŞ

Professor Qulu Məhərrəmlinin təəssüratlarında görünməyən tərəflər

Əli Rza XƏLƏFLİ

Ədəbi publisistikanın elə görkəmli nümayəndələri var ki, ister lirik-psixoloji, isterse de tenqidi-satirik üslubda yazıları ilə oxucuların qəlbini asanlıqla fəth edə bilib. Mirzə Cəlilin publisistikası demək olar ki, başdan-başa felyetonlardan ibarətdi və hər felyetənun bir ədəbi inci olmasına kimin ne sözü ola biler?! Yaxud, lirik-psixoloji üslubda Sabir Rüstəmxanının, Aydin Məmmədovun və, əlbəttə, bir çoxlarının yazıları zaman-zaman publisistik örnək kimi təqdir olunur, en başlıcası, janın öyrənilməsi zamanı dəyərlili ədəbi nümunə kimi diqqət çəkilir.

Yazıcı-publisist Qulu Məhərrəmliinin hekayə ilə qoşusun publisist yazıları sırasında elə nümunələr var ki, oxucunun yeddi qatından keçir. Onu keçmiş həqiqindən dərin düşünçlərə qərəf edir, gələcəklə bağlı həqiqət idealına sadıqlıq mövqeyinə çəkir. Qulu Məhərrəmlinin belə dəyərlili ədəbi-publisistik örnəklərindən biri "Süleyman Rüstəm Ankara - "Ösrə" məzarlığında" (05.03.2019) adlanır. Əlbəttə, Qulu Məhərrəmli publisistikasında sərrast hədəfi göstərmək ustası olduğu üçün burada da ikinci izahəcidi başlıqdan istifadə edir: "Sovet ideologiyasının alovlu carşıçı, komunist xalq şairini bolşevizmin qatı düşməni olan M.Ə.Rəsulzadənin məzəri üstünlənə nə gətirmişdi?". İster yazının müəllifi, isterse de yazının başlığında adları çəkilən obrazlar birlikdə oxucunun diqqət imkanlarını se-

Demokratiya və idarəcilik haqqında o siyasetçilərin fikirləri qəbul edilir ki, onlar öz fəaliyyətləri ilə bu müdrikliyi təsdiqləyirlər. Yəni sözləri ilə əməlləri arasında fərq yoxdur... Tarix isə öz səhifələrində məhz belə nə-hənglərə qucaq açır, onları həm əfsanə, həm də həqiqət kimi yaşıdır.

Qulu MƏHƏRRƏMLİ

fərber edir. Onu mövzu etrafında düşünmək üçün cəziba xəttino çəkir. Qulu Məhərrəmli yaxşı bilir ki, onun yaçıqlıq istədiyi ilə, heyat faktını toxey-yül imkanlarından istifadə ilə başlıqça çəkdiyi adlar kimlər üçünse təəccüb doğura bilər. Axi necə istiqlal uğrunda mübarizə aparan Məhəmməd Əmin Rəsulzadə adı ömrü boyu kommunizm ideallarını terənnüm eden Süleyman Rüstəm adı ilə eyni yazaqda qoşusmaq imkani qazanır? Və bu suala, əlbəttə, Qulu Məhərrəmli özü cavab vermək istəyir: "Yazının sarlövhəsi sizi çəsdür-məsin. Bəlli, şeirlərindən sosializmin acı şərisi daman, bütün yaradılıqlı boyu marksizm-leninizm ideologiyasını sev-sevə nazmə çəkmis Süleyman Rüstəm bu ideologiyanın düşməni, sovet sistemini tarixin ən qanlı, ən istibbad rejimi adlandırdı. Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin Ankarakadaki məzarını ziyarət edib. Özü da nə vaxt? Sovet dövlətinin qulnə-cının dali-qabağı kəsdiyi, hələ dünuya maydan oxuduğu 1968-ci ildə. Bu həmin dövr idi ki, S.Rüstəm sovet Azərbaycanında mətbəər söz sahibi, respublika Ali Sovetinin deputati, xalq şairi, rejimin inanmış komunist əqidəli qə-ləm sahibi idi. Məktəblərədə onun Lenin və sosializm haqqında poetik ricətləri zəbərləndirdi. 7 noyabr və 28 aprel kimi bayram günlərində S.Rüstəminin aşağıda kiu ruhda olan pafoslu şeirləri rəsmi qəzetlərin birinci səhifələrini bəzəyirdi: Ömrüm, günüm, səadətim Oktaybr ya-sındıradır, Partitetim sol cibində, ürəyimin başındadır...". Bilərkədən bu yazıda mətnin bütün mahiyyəti oxucuya çatdırmaq üçün heç bir ixtisara yol vermemək isteyindəyim. Misralar da tanışdı. Hər halda yaşama və yaşadığım dövrə görə Süleyman Rüstəm də kifayət qədər yaradılıqlı baxımdan ağır çökidi simalı Süleyman Rüstəm ehtiramı münasibəti bu gün də qoruyub saxlayırlar. Menin üçün maraqlı idi ki, Qulu Məhərrəmli Süleyman Rüstəm obrazını neca yanaşacaq. Radikal, sert yanaşma ilə Süleyman Rüstəmin şair və insan obrazını qaralamaq isteyəcək, yoxsa bir Azərbaycan şairinə səmimiyyəti münasibətini qorumaq isteyəcək. Hər

Bir sözla, yazının əvvəlindəki "qəl" hissəsinin yazı boyu nələr ola biləcəyindən xəbər verən motivlər ol-sa da, hələ çox şey axıracan məlum deyil. Ona görə ki, Məhəmməd Əmin Rəsulzadə də kifayət qədər məlum obrazdır. Həc Süleyman Rüstəm obrazı də iyirminci əsrin ən azı ikinci yarısından bərisini yaşaması sözdən, ki-təbdən, yəzidən, ədəbiyyatdan az-çox xəbori olan hər kəsə az məlum deyil. Yaradılığının əvvəlinci zamanı üçün 20-ci əsrin axırına yaxın qərəzlə, qə-rozsız rəylər geniş ictiyāyyət arasınd-a çox yayılmışdır. Amina əsas odur ki, söz və ədəbiyyat mühitinin daşıyıcıları olan mənəvi baxımdan ağır çökidi simalı Süleyman Rüstəm ehtiramı münasibəti bu gün də qoruyub saxlayırlar. Menin üçün maraqlı idi ki, Qulu Məhərrəmli Süleyman Rüstəm obrazını neca yanaşacaq. Radikal, sert yanaşma ilə Süleyman Rüstəmin şair və insan obrazını qaralamaq isteyəcək, yoxsa bir Azərbaycan şairinə səmimiyyəti münasibətini qorumaq isteyəcək. Hər

halda qabaqcədan mənim üçün müba-hisli görünürdü.

Bütün hallarda Süleyman Rüstəm çox ağır zamanlarından keçib gəlmədi. Həmin ağır zamanı bizim üçün şərəfləndirən bolşevizm tribunasına yielenənlər yox, həmin tribunanın lenətləndirilənləri idi. Ona görə də yazı ele avvalindən başlayaraq dramatik bir psixoloji güclü müstəvisində özünü teqdim edir: "Sovet dövrünün çox populyar naşrlarından olan "Vəkrəq sveta" jurnalında baş redaktör müavini vəzifəsində çalışan tə-nunmuş jurnalist Azad Şərifov o vaxtki Azərbaycan rəhbəri Vəli Axundovun köməyi ilə "İzvestiya" qəzetiñ Türkiyə, İran və Əfqanistan üzrə xüsusi müxbiri təyin olunur. Sovet dövründə xaricda çalışıq ilk azərbaycanlı müxbir Ankara-da fəaliyyətə başlayandan qısa müddət sonra Azərbaycan siyasi mühacirləri, onların övladları, o cümlədən Ataturkün dostu olmuş Əhməd bəy Ağayevin oğlu, yaxınlarda sovetlər nüfuzlu gizlətməyan "Cümhuriyyət" qəzetiñ nüfuzlu ic-malçısı Samad Ağaoğlu ilə münasibət qurur. Şərqdə ilk parlamenti barəsində, bolşevik Rusiyasının işgal etdiyi müstəqil Azərbaycan dövləti, onun qurucuları, o cümlədən həmin Cümhuriyyətin banisi Məhəmməd Əmin Rəsulzadə haqqında qiyaməti məlumatlar top-laya bilir. O illərdə xeyli riskli olsa da, Rəsulzadənin Əsrə məzarlığında qəbrini ziyarət edir...". Hə, əziz dost, necədir? Bəlli, bu Süleyman Rüstəmdir. Məzar önünde hüznü görkəmə dayanıb. Həmin məzar isə həyatından, ailəsindən, vətənidən didorgin edilmiş Rəsulzadənin məzarıdır.

Doğrusu, bu "məzar", "qəbir" söz-ləri məni həmişə düşündürüb, özü de çox düşündürüb. Bəlkə bu sözlərin əvvəlində Asif Atanın arzuladığı kimi "son ev" deyək, özü də bu "son ev" sözlərini birləşdirib birgə yazaq: "son-ev". Bir az səs, ifadə baxımdan qə-ribelik gölə bilar, ancaq noticədə bu ifadənin səslenişinə alişarıq. Ləp qoy Islam işğalından 1200 il keçməsindən baxımayaraq, hansı sözün uğurlu döyişmə ehtimalı varsa, ondan istifadə edək.

İndi Süleyman Rüstəm Rəsulzadənin sənəvi üzərində dayanmışdı.

(Davamı 2-ci səhifədə)

(Əvvəli 1-ci sahifədə)

Bu evin möhtəşəm sütunları, qüdratlı görkəmi Azərbaycanın öz varlığı ilə göründür. Azərbaycanın böyük dövlət adamlarından biri (S.Rüstəm Ali Sovetin sədri idi) Rəsulzadənin sənəvinə ziyarət etmək istəyir. Ona kömək etmək istəyən özü də sovet idealının keşkilərindən biri idi: "Azərbaycanlı jurnalıstan mühacirlərlə əlaqəsi, o cümlədən Rəsulzadənin qəhrəməni ziyarət etməsi barədə tezliliklə Ankaradakı sovet safirliyinə məlumatlar daxil olur, çünki bu qurumun işçiləri hər kəsi rahatca güzə bilirlər. Ona gərə də saflıq başqa bir azərbaycanlı, həmyerlimiz, baş konsul Arif Heydərov (sonralar Azərbaycanın daxili işlər naziri olmuş və vəzifə başında qızılı yetirilmişdi - red.) vasitəsilə A.Şərifovu xəbərdar edir ki, mülhacılrlarla əlaqələrin davam etdirə bilər, amma Əsri məzarlığına ayağı davam etdirə bilər. Tekcə bu faktların özü böyük həqiqət haqqında kifayət qədər məlumat verir. Yəni kimin, hansı içtimai quruluşun, hansı ideologyanın idmətindən olmasından asılı olmayaraq milli təessübkeşlik hissi varlığında həkimdir, onu mütləq böyük həqiqətə təraf çəkəcək. Həc şübhəsiz, yaxının bu motivinə görə bu faktları ədəbi təsvir gücü ilə yazıya gətirməsinə görə biz birinci növbədə müəllifi - Qulu Məhərrəmliyə minnətdər olmaliy়ı.

olunmayacaq xidmətini yerindəcə qiymətləndirir.

Azad Şərifov böyük karyera sahibi idi. O həmin görüsü təşkil etdiyinə görə bütün imkanlarından məhrum edilə bilərdi. Ancaq o qorxmadi, çəkinmedi. Bəlkə də ömründə xalqına ən böyük xidmətlərindən biri də ele Əsri məzarlığında görüşü təşkil etməsi idi: "İzvestiya"nın xüsusi müxbiri bir müddət baş konsula verdiyi söyü tutur, amma 1968-ci ilin payız günlərində vədini pozmal olur. Onun bu vədini pozmağının səbəbkəti bir qrup sovet mədəniyyət və incəsanət xadimi ilə Ankaraya safərə gəlmış xalq şairi

yiet olunan mənəvi cıçıqları yaşayırı. Elə eslində Qulu Məhərrəmliyinin xidməti də bunu diktə edir ki, her millət özünün tarixi şəxsiyyətini, simasını yaşıdan simaları unutmamalıdır, çünki bu simalar eslində hem de milletin özü deməkdir. Əsri məzarlığında olan möhtəşəm görüşün özü de tarixin ibret dörsidir, aqın, qaranın qarşılılaşmasıdır, ziddiyətələrin toqquşmasıdır ve qəlebə, elbəttə, həqiqətlərin tərəfindədir: "Ətrafa qəribə bir süküt və hüzən var". Həc birisi danışmurdı. Xalq şairi hədsiz həyacanlı idi, üzünə dərin bir kədər çökmişdə, gözləri nəmlənmişdi, əlləri əsa-əsa bir sıqaret çıxarub yandı-

man Rüstəm deyirmiş ki, Rəsulzadəni uşaqlığda kəndlərində bir neçə nəfər görür, yəni şaxşən tanırmış. Tanırımsa, deməli, onun siyasi kimliyini da bilmir. Bəlkə, partiya şairi gəlçilində yəzdigi alovelü inqilabi seirlerinə görə peşəni imis. Bəlkə, "Təbrizim", "Ana və poçtalıyon" kimi incilər yaratmış bir qəlam sahibi, sözün həqiqi mənasında Rəsulzadənin böyikläyünü və özünün qəbahətlərini duryurmus. Kim bili...". Qulu Məhərrəmli ritorik sualdan istifadə edir, amma sual işarəsi qoymur. Üç nöqtə ilə oxucusunu düşüməyə vadar edir. Həqiqətən tarix bir çox məselələrə ironik münasibətlə cavab verir. Süleyman Rüstəm kimi nə sənətkar Əsri məzarlığının təsadüfi yaddaşa oyanan bir duyğunun təsiri ilə getməmişdi, o eslində zamanın böyük həqiqətini dərk edərək bu yolu seçmişdi.

Bir məsələni də burada qeyd etməliyik. Süleyman Rüstəm ömrünün sonuna doğru həyatının gəncliyində qub gəldiyi böyük həqiqəti təzədən yaşayırı və bu motivin özü də Qulu Məhərrəmliyinin qələmə aldığı həkayətde kifayət qədər aydınlığı ilə görünür: "Dostlardan biri deyir ki, S.Rüstəm o qədər çox yaşadı ki, yaddaşlarda yaxşı adam kimi qaldı. Uzun illər radiodə çalışmış başqa bir dostumuz xatırlayı ki, şairin evinə müraciət etmək istəyən ilə getməmişdi, o eslində yandan Noyabr kimi bayramlar galonda hansi

ƏSRI MƏZARLIĞINDA GÖRÜŞ

Professor Qulu Məhərrəmlinin təəssüratlarında görünməyən tərəflər

Qulu Məhərrəmliyinin iki böyük obrazı bir yazının içərisinə gətirərək, hətta yardımçı obrazın özünü də kifayət qədər portret səviyyəsinə qaldırığına görə biz onun ədəbi-publisist dərsinə minnətdər olmaliyی. Çünki bir yazının içərisindən biz Rəsulzadəni nə qədər möhtəşəm görürük, Süleyman Rüstəm nə qədər humanist, milli duygularına sadıq bir sima kimi oxuyurugsa, Azad Şərifovu da milli təessübkeşlik sarıdan bir o qədər milli ruha sadəqətlə görürük. Əsil həqiqəti isə mətnin özü deyir: "Çox sonralar A.Şərifov özü bu barədə yazırı ki, Arif Nəzər oğlu qısa müddədə safirliyin ən nüfuzlu, an hörmətli əməkdaşına əvərilmişdi. Türklər ona "Siz" deyə müraciət edirdilər. Mənim də xatırımı istədiyindən bir gün evlərinə səhəbət çəgirdi və bildirdi ki, əslində, sənin gördükün işlərdə bir qəbəhət yoxdur, çünki na diplomatsın, nə də siyasetçi. Sonra də Rəsulzadənin II Dünya müharibəsi illərində həyatını riskə ataraq azərbaycanlı əsirlərin çoxunu ölüm düsərgəsindən xilas etməsi barədə xeyli dəmədi. Axıda sözünən canı bu oldu ki, heç bir halda Bakıdan gələn turistlər Rəsulzadənin məzarının üstüna aparma, yoxsa bunun xəbarı bütün Ankaraya yayılacaq və sən xoşagalmazlıklərdən yaxa qurara bilinəcəksən. Beləliklə, A.Şərifov baş konsul səmimi-qəlbərə söz verir ki, "partiya" tapşırıqına əməl edəcək". Demək, həkayətin əsas məhiyyətini təşkil edən Əsri məzarlığında möhtəşəm görüşün bas tutması üçün biz hem də Azad Şərifovun fedakarlığını dəyərləndirməliyik. Qulu Məhərrəmliyin müəllif mövqeyində xüsusile dəyərləndirilməli cəhət odur ki, o, əsas obrazların qarşısında məqəmi üçün fedakarlıq göstəren obrazı da unutmur. Onun heç ne ilə evez

Süleyman Rüstəm olur. Elə safrin birinci günü axşam şair uşaqlıqdan tənqidigidi. Azad Şərifova yaxınlaşaraq ərkələ "Novxanılınn" məzarı üstüne aparmağı xahiş edir. Təbii ki, o xahişdən imtina etməyə çalışır və hətta deyir ki, məzarın yerini bilmirəm. Şair az da ərkələ uşaqlıq dostuna "fikrinə nədir, iştayırsən, Bakiyə qayıdanda məni Novxaniya buraxmasınlar" deyə xahişində təkid edir. Belə razılaşır ki, qrup sabah günorta istirahət üçün otelə qayğından A.Şərifov şairi qarşidakı bağın yanında təkəsərə gəzələcək". Qulu Məhərrəmli vaxtile Rəsulzadənin istifadə etdiyi novxanı obrazını da yada salır. Bu gün Novxanida abidəsi ucalan Rəsulzadə məzarlığı ilə Novxanı arasındaki məsafəni Süleyman Rüstəmin dilindən səslənən "novxanlı" sözü ilə kəsib götürür. Demek, vətənsevərlik duyguları, milli həssilər zaman-zaman alt qata enə bilər. Amma yaddaşın dibi görünməyən dərəsində yoxluğa qərəq olma bilmez.

Qulu Məhərrəmliyinin canlı yazısı sanki onun özünü də müşayiət edir və təkcə onun özünü yox, oxucular da müşayiət edir və biz birlikdə Əsri məzarlığına doğru gedirik: "Ertəsi gün vədələşdikləri kimi qrup otelə qayğından - S.Rüstəm "bir az hava almąq" bəhanəsi ilə oteli tərk edir qarşılıqda kəbağa üz tutur. Onu gözələyen taksiya əyləşir və iki azərbaycanlı "Əsri" məzarlığına yola düşür. Azad Şərifov məzara gedən ensiz yolu yaxşı tənyirdi, həmin yolu ot basmamışdı, odur ki, azacıq irləlilik məmər plitənin üstündə "Bir kərə yüksələn bayraq bir dəha emməz", bir qədər aşağıda isə "İnsanlara hürriyyət, millətlərə istiqal" sözü yazılış sehri cəzibəsi olan qəbrə çatırlar". İster məzarlıq gedən yaddaşda yasadanın sayasında ot basmayan cıçıqlar, isterse de yaddaşın, zamanın dumanları ilə müşa-

rır... Həmin anlarda Süleyman Rüstəmin nələr düşündürünü, türayından nələrin keçidiyini, içində hansı hissələrin kükrediyi, hansı mənəvi burulğanları düşündürünü söyləmək çətin idi... Azad Şərifov uşaqlıq dostunun taqədən düşmüs adamlar kimi dizlərini yərə qoyub qökdürən qəribəy məzardan bir qədər uzaqlaşdı. Uzaqlaşsa da, xalq şairinin strafa yayılan hönkürtüsü aydın eşidildi...". Dəhşətli menzərədir. Tarix bir də bizim milləti qorumaq istəyə ilə alısbətanın ürkəkləri belə sınaqlara məruz qoyması.

Zaman keçdikcə en xırda gərənen, ən kiçik gərənen həyat motivləri böyük tarixi əhəmiyyət kəsb edir. Heç şübhəsiz, kommunist ideallarının mövqeyində duran gərkəmli ideoloq sənətkarları, yəni Süleyman Rüstəmi və Azad Şərifovu ilə böyük həqiqət qarşısında secdəyə mecbur edir. Onlar Rəsulzadənin hüzurunda gücsüz idilər. Bütün gücsüzlükleri ilə yalnız barışmırlar, həm də tarixdən, taledən imdad isteyirdilər ki, onlara güc versin və onlar böyük həqiqətdən üzrəxalıq dileşinler, günahlar bağışlanınsın.

Bütün bınlar böyük tarixi faktları kimi nə novxanılınm, nə de Novxanının qarşısında öz səmimiyyəti ilə günahlarını etiraf edən böyük sənətkarlarla kimi tərəfən xətt çəkmir, ekşine, onların böyük həqiqət namına birləşmələrinə yön salır. Qulu Məhərrəmliyinin qeyd etdiyi kimi, Azad Şərifovun xatirəsindən bınlar təsdiqlenir: "Azad Şərifov bu episod barədə "Əsri" məzarlığına gedən yolu ot basmamışdı" adlı yazısında ("Zerkalo", 24 may 2003) epizodik səhəbət açıb, amma təfsilatı ilə də danışır. Bütün hallarda kommunist xalq şairinin M.Ə.Rəsulzadənin məzarının ziyarət etməsi maraqlı faktdır və hər bunu bir cür yoxa bilər. Mənəcə, burada təkə Novxanı amili rol oynamır. Süley-

hisslər keçirirsiz? Şair cavab verib ki, bunu yazma, amma deyim ki, qorxa hissi keçirirəm. Ona görə qorxuram ki, bu bayramlar yaxınlaşan kimi qəzərlər yenə seir yazmaq sifariş edirlər. Eyni mövzudə nə qədər şeir yazmaq olar axı!..". Beləliklə, həkayət sona çatır. Ömrünən son illərində həyatın ironiyası qarşısında qorxa hissələri keçirən S.Rüstəm Azərbaycanın böyük şairi kimi dünyadan köcdü. Geniş əhatəli yaradıcılığının bir çox sehifələri gələcədə Azərbaycan xalqının yaddaşından silinməyəcək. Qulu Məhərrəmli son ana qədər həkayətde tarixi həqiqətlərə sadıq qalır. Yaratdığı, bədii fonda verdiyi obrazların birini digərindən ayırmak və keskin təzadalarla qarşılaşdırmaqdə birini digərindən aşağıdan aşağılaq mənəvəyi tutmur.

Həkayətin sonunda Qulu Məhərrəmliyinin özünün ümumiləşdirici mövqeyi görünür: "Əlbəttə, qorxular müxtəlif rənglərdə olur. Ən qatı rəngdə olan qorxu isə yaradıcı adəmin yaşadığı mühitdən asılı olmayaq içindən kılışməsidir. Cox fəlakətlər, dəyərlərin və şəxsiyyətin itmisi də bu ikiləşmədən başlayır. İkiləşmə adəmi çox yərələrə aparıb çıxara bilir. Süleyman Rüstəmin bəxti onda gətirməmişdi ki, ikişəmə onu layıqli bir məkəna - bir dağın məzəri üstünə aparıb çıxarımışdı". Beləliklə "Süleyman Rüstəm Ankarada - Əsri məzarlığında" həkayəti müəllifin ibrəti düşüncəli ilə sona çatır. Mən həqiqətlərin acı olduğunu biliyim, ancaq Qulu Məhərrəmliyinin yaratdığı həkayətde həqiqətlərin bu qədər acılıqla üzə çıxacağını gözləmirdim.

...və bir dərada inandım, həqiqətlər öz acılığı ilə təkcə ağrı getirmir, həm də yandırıcı bir yangı ilə iz qoyer.

15.10.2021

("İti bucaq baxısı" kitabı, Bakı, 2024)